

süütu, hindab karu. Sõltuvalt sellest, kas ta on tegelikult süütu või süüdi, jääb ta karuga kohtumisel ellu või hukub selle käppade vahel.

7. Huvastijätulaulud, manitsused ja pöördumised karu poole. Tegemist on telesaamise sõnadega, milles kinnitatakse, et karul pole tarvis luusida inimeste aitasdesse kogutud toiduvarude ümber, tassida püünistest ära sinna sattunud saakloomi ega puutada koduloomi jne. Karupeiete laulude põhisuks on karu kui tootemlooma, kui kaitsva esivanema ülistamine ja talle peetud jahi kirjeldamine. Laulude eesmärgiks on karu viha kõrvalesuunamine lahkete, meelitavate ja austavate pöördumistega.

Tõlkis Mare Kõiva

VEPSA METSHALDJAPÄRIMUS TÄNAPÄEVAL

Kristi Salve. Eesti, Tartu

Mõned ütlevad, et Jumalat ei ole. Aga ta on! Jumal on. Ja metsas on metsahaldjad ja kodus on majahaldjad.
(61-aastane vepsa naine 1990 a suvel.)

Enamiku Euroopa rahvaste, sealhulgas läänemeresoomlastest soomlaste ja eestlastegi tänapäevane rahvausund on õige kirev ja heterogeenne. Traditsiooniliste uskumuste taandudes on siiski visalt kestma jäänud üksikud, vahel õigegi arhailised kujutelmad. Nende kõrvale, osalt ka nendega põimudes tungib üha enam sekundaarseid, sealjuures enamasti unifitseeritud, kogu läänemaailma hõlmavaid ja sageli massimeediumide kaudu levitatavaid-võimendatavaid uskumusi. See uus kihistus sisaldab mitmete idareligioonide elemente, teadusliku välisvormiga uskumusi, mis puudutavad paravõimeid, ufosid, astroloogiat, samuti uuspaganlust ja erineva päritoluga esoteeriliste õpetuste kilde jms. Oluline on siinkohal silmas pidada, et pilt on mitmesuguste ealiste, hariduslike, religioossete jm rühmade kaupa väga erinev. Veelgi rohkem - silmapaistvalt suur on puhtalt individuaalsete erinevuste osakaal: igitiks miksib pakutavaist komponentidest endale sobiva segu.

Vepslaste rahvausund pakub näiteks eestlastega võrreldes lausa kontrastset pilti, kuna on tänapäevani säilitanud hämmastava vanapärasuse ja ühtaegu homogeensuse. Viimane asjaolu on küll üsna oluliselt tingitud sellest, et ka informandid, kellelt viimastel aastakümnetel on rahvausundilist ainekku kogutud, moodustavad demograafilises mõttes väga homogeense kogumi. Valdavas enamikus on nad eakad algharidusega või hoopis koolihariduseta, vahel isegi kirjaoskamatud külanaised. Nemat moodustavad ka põhiosa tänapäeva vepsa külade elanikkonnast. Vanemaid mehi on jäänud vähe 30. aastate repressioonide, sõdade ja muude enneaegse surma (töö- ja liiklusõnnetused, silmapaistvalt sagedased enesetapud) juhtumite tõttu. Nooremaid inimesi on vähe, sest alates 60. aastatest on kooli lõpetamise (ja sõjaväeteenistusest vabanemise) järel valdavas osas välja rännatud.

Usutunnistuse järgi on vepslased nagu teisedki idapoolsed läänemeresoomlased ortodoksid. Ristiusuga said vepslased lähemalt tutvuda alates XII sajandist, kui nende territooriumile hakati rajama kloostreid, kuid misjonitööd oli tehtud varemgi. Kristluse varast omaksvõtmist tunnistab seegi, et oluline osa kristlikust terminoloogiast on vepslastel emakeelne. Vahel, kuid sugugi mitte alati, on vepsakeelne termin venekeelsega tõlkelaenu vahekorras, näiteks *Jumou* 'Jumal', *Sünd*, *Sursünd* 'Jumal, Kristus', *valatada* 'ristida', *äijämppei* 'ülestõusmispühad' (tänapäeva vene keeles on küll selles tähenduses üldkasutatav nimetus *pasha*, kuid tuntud on ka vana rahvapärane *velikii den*; mõlemale vastab läti *lieldiena*), *ristitat* 'ristiisa' jne. Vepslaste mõtteviisi iseloomustamise seisukohalt on kahtlemata tähelepanuväärne seik, et *inimene* ja *ristiinimene* on nende jaoks võrdse mahuga mõisted: vepsakeelne sõna *ristit* tähendabki tavaliselt lihtsalt *inimene*, kuid teatud kontekstides sobib eestikeelseks tõlkevasteks nimelt *ristiinimene*.

Eelöeldust hoolimata on vepslastel seniajani väga elujõulised muistse rahvausundi kujutelmad. Vana rahvausundi ja niisuguse usundiliselt relevantse folklooriliigi nagu itkud kauaaegsem püsimine õigeusulistel läänemeresoome rahvastel luterlikega võrreldes on korduvalt märkimist leidnud tõsiasi. Ortodoksne kirik ei pidanud eriti sihikindlat võitlust rahva uskumuste ja kommete vastu. Paganlikke tavasid võidi küll valjusõnaliselt taunida, ent praktikas rakendati nende suhtes väljajuurimise asemel kiriklikku traditsiooni lülitamist. Vanadesse kultusekohtadesse rajati kabeleid (vepsa *časoun*), vaimulikud õnnistasid neisse toodud ohvriande jne. Ristiusust saidki vepslastele tuttavaks ja omaseks eeskätt kiriklikud talitused ja muud välised vormid, kuna õpetuse sisu jäi hämaraks. Vepslastel pole olnud emakeelset jumalateenistust. Kui veel lähiminevikus oli - eriti naiste - vene keelegi oskus väga puudulik, siis seda vähem võidi aru saada kirikuslaavikeelsest liturgiast. Tutvumistitseallika - Piibliga - takistas peale kirjaoskuse nõrga leviku vepslaste seas ka veel asjaolu, et õigeusu kirik ei taotlenudki Piibli levikut rahva seas.

Kõige üldisemas plaanis on vana rahvausundi tugev elujõud tingitud sellest tõsiasiast, et vepslaste territoorium on sajandite vältel kõrvale jäänud peamistest kultuurihoovustest, mistõttu nad ongi suutnud säilitada palju arhailist nii materiaalses kui vaimses kultuuris.

Kristlikud ja rahvausundilised kihistused pole vepslaste juures eksisteerinud kõrvuti, teineteisest sõltumatult või koguni vastasseisus olles, vaid läbi põimunult ja kokkukasvanult. Tegemist on tõeliselt sünkretistliku maailmapildiga. Ühelt poolt austatakse Jumalat-Loojat, Kristust, Jumalaema, pühakuid, ingleid. Ortodoksidele omase religioosse konkretismi tõttu on suur tähtsus pühapiltidel.¹ Vepslastelgi on tavaks nimetada ikoone *jumalad*, veel sagedamini *jumalaižed* (jumalad, jumalakesed), ikooninurk kannab nimetust *jumoukod* (jumalakoda). Et vepslaste mail pole viimase kuuekümnepäevase aasta jooksul olnud ühtegi tegutsevat kirikut (1930-ndate aastate usuvaenamise käigus need rüüstati ja muudeti hiljem enamikus klubideks, kuid ka kauplusteks, laoruumideks vms), siis ongi harduselu keskendunud koduste ikoonide ümber. Hommikuti ja õhtuti kummardatakse ikoonide ees risti ette lüües (vepsakeelne *siimad ristta* tähendab sõnasõnalt 'silma ristida') ning lühikesi palveid lausudes. Sealjuures teavad vaid vähesed kirikuslaavikeelseid kanoonilisi palveid või mõnd fragmenti neist. Tänapäeva vepslaste kodused palved on enamasti vaba sõnastusega, sageli segamini vepsa ja vene keeles. Struktuurilt sarnanevad kodus pühasenurgas loetud palved neile, millega pöörduakse haldjate poole. Võib oletada, et niisuguses sarnastumises peegeldub kiriku mõju vähenemine.

Teiselt poolt oodataksegi abi ja kaitset mitmesugustelt loodus- ja kultuuripaikade haldjalt, palutakse nende soosingut ning välditakse igasugust võimalikku pahandamist. Väga tähtsal kohal vepsa rahvausundis on ka surnud esivanemad, kellel arvatakse olevat elavate käekäigule konkreetsetes argiasjadeski suur mõju. Haldjate ja surnute poole suunatud palved algavad sageli pöördumisega Jumala, Kristuse, pühakute poole ja nende õnnistuse palumisega, mida tehakse kas vene (*Gospodi Bože, Blagoslovi Hristos, Mikola Milostivõi*) või vepsa keeles (*Sursünd sõtai, Sünduižem*) või mõlemas, ükskõik mis järjekorras. See on küll ootuspärane surnute puhul, kes on ju olnud "ristitud", kuid Jumala nimel haldjate poole pöördumine tundub vähemalt protestantliku vaateviisi kohaselt olevat ebausk ja peaaegu jumalateotamine. Ortodoksne rahvausk näeb asja teisiti. Haldjaidki peetakse Jumala looduiks, sest "Jumal on loonud nähtava ja nähtamatu", nagu põhjendas üks informant (vrd Nikaia usutunnistus!). Samal seisukohal on olnud Karjala vanausulised.² Mõnes mõttes suhtutakse spetsialiseerunud haldjatesse samamoodi nagu spetsialiseerunud pühakutesse. Erinevalt pühakutest pole haldjaid siiski alati peetud Jumala tahte teostajaiks. Mõnikord on neid käsitatud hoopis kui end kurja käsutusse andnud looduid.

Viimatiöeldu kehtib märksa rohkem loodushaldjate kui kultuurpaikade haldjate suhtes. Nagu osutavad viimaste aastakümnete kogumistöö tulemused, on eriti elav ja mitmekesine metsaga seotud pärimustik (uskumused, palved, usundilised jutud). Veehaldjate osatähtsus on palju väiksem, kuigi vepsa külad on juba oma asukohalt seotud veekogudega ja tänapäevani harrastatakse aktiivselt järvedel kalastamist (muuseas teevad seda ka naised). Sealjuures on veehaldjaid käsitatud märksa negatiivsematena kui metshaldjaid.

Kultuurmaastiku osatähtsus on vepsa aladel väga väike ja külad on pillatud suurte metsade keskele. Mets on niisiis elukeskkond, kuid tal on oluline tähtsus ka majandustegevuses. Jahimehi pole küll praegu juba demograafilise olukorra tõttu palju ja tuluallikana ei tule jahindus eriti arvesse, kuid väga arvestatav on nii oma söögilaua katmise kui ka rahasaamise seisukohalt marjade ja seente korjamine. Metsas tehakse vihtasid ja võetakse pajukoort riiklikku kokkuostu müümiseks. Suur osa tänapäeva vepslaste vanemast põlvkonnast on pikka aega töötanud raielankidel, mis võisid paikneda kodust (ja üldse inimasulatest) väga kaugel. Seniajani karjatatakse metsas loomi. Viimase paarikümne aasta jooksul rajatud maanteed kõrval kasutatakse teistes külates käimiseks veel praegugi otsesemaid metsaradu. Kõik see teeb mõistetavaks metshaldjapärimuste üldtuntuse ja aktuaalsuse.

Uskumuste vanema kihistuse kohaselt elavad metsa (st puude, muu taimkatte, metslindude ja -loomade) kaitsevaimud perekondlikult nagu inimesedki. Hoidmise ja kaitsmise, kuid ka valitsemise funktsioonile osutab vepsa metshaldjate kõige tavalisem, palvetes peaaegu ainuvalitsev nimetustepaar *mecan iżandažed, mecan emägažed* ('metsa peremehekesed, metsa perenaiesekesed'). Huvitav on nimetustepaar *mec iżand ja toine pol³* (st metsa peremees ja tema teinepool), mis tänapäeva Kesk-Vepsas pole küll enam kasutatavad. Obligaatorse peremeeste-perenaiste paari kõrval võidakse palvetes nimetada vanaeidekesi ja -taadikesi, lapsi ja väisiid. Kuigi pole kahtlust, et kujutelm perekonniti elavatest metshaldjatest on genuiinne, pöörduakse palveloitsudes vahel siiski nende poole vene keeles (*lesnoi hozjain, lesnaja hozjaika* või koguni *lesnoi tsar, lesnaja tsaritsa*).

Inimeste ja metsa suhetes kehtivad vepslaste meelest kindlad reeglid. Väidetakse, et metsal on omad seadused ja inimene peab neid kindlasti täitma. Metsas ei tohi näiteks sõimata, prahti maha loopida, asjatult puuksi katkuda. Korralik inimene pidi puhastama teeraja sellele langenud risust ning "päästma" pooleldi murtuna rippuma jäetud oksa, millel arvati olevat valus.

Metsa minnes tuleb paluda metsa peremehe ning -naise õnnistust (sageli on vastav palve adresseeritud ühtlasi Jumalale), et käik läheks hästi korda. Kui minnakse marjule või seenile, siis palutakse, et võidaks soovitud leida. Luba peab paluma metsas puhkama istumiseks, suitsetamiseks ning muidugi

ööbimiseks, mille puhul metshaldjate heatahtlikkuse kindlustamise vajadus on eriti selgelt tuntav. Vastavalt on ette nähtud kordaläinud metsaskäigu ning hea marja- või seenesaagi eest haldjaid tänada. Käitumisreeglite eiramine põhjustab halbu tagajägi - ehmatavaid nägemusi, eksimist või haigestumist spetsiifilisse haigusesse, mida nimetatakse *mecanena* ('metsanina').

Eriti oluline oli haldjate soosiv suhtumine karjaste jaoks, kelle igapäevane töö oli metsaga seotud. Seetõttu kehtisid nende suhtes mitmed tabud, mis teisi inimesi ei puudutanud. Võttes endale keeldude järgimise kohustuse, sõlmis karjane metsaga lepingu. See hakkas kehtima karja väljalaskmise päevast (jüripäevast), kui sooritati rituaalne karja ümber käimine (seda tähistab vepsa verb *ümbärta*), ning lõppes mihklipäevaga. Loodusmärkidest oli rituaali mõju kadumine seostatav lehtede langemisega. Karjase käitumine pidi olema igati laitmatu. Nagu teisedki inimesed, ei tohtinud ta vanduda, lärmitseda ega metsa kahjustada. Lisaks oli karjastel keelatud tappa metsaasukaid, kuid ka kalu õngitseda. Isegi seeni ja marju ei tohtinud nad korjata ja üheainsagi marjatera suhupanek oli lubamatu. Pärast päevaloojangut ei tohtinud karjane enam metsas olla. Lepingu rikkumist käsitati kui metsa peremeeste-perenaiste solvamist, millele võis õigustatult järgneda nendepoolne karistus: kiskjate tulek karja kallale või kariloomade kadumine.

Põhiliselt näitavad uskumused, palveloitsud ja usundilised jutud metshaldjaid oma elu elavate ning metsa, loomade ja lindude eest hoolitsevate perekondadena või kollektiividena, kes kohtlevad nende suhtes korrektselt käituvaid inimesi heatahtlikult ja neid isegi otseselt aitavad. Siiski esineb ka niisuguseid pärimusi, mis kujutavad metsaelanikke inimeste suhtes pahatahtlike ja ohtlike. Mõnikord on nende käitumises otse kuratlikke jooni. Terminoloogiliselt on tähelepandav, et juhtudel, kui metshaldjas ilmutab otsest vaenulikkust, ei kasutata palveloitsudes üldvalitsevaid metsa peremehe-perenaise nimetusi. Nende asemel kasutatakse tuletisi metsa tähendavaist sõnadest (*mechiine, korbhiine*), vahel aga koguni otseselt kuratlikkusele osutavaid vene päritoluga sõnu *čort* ja *bes*. Märkimist väärib seegi, et erinevat suhtumist kandvad terminid võivad vahelduda ühesama jutustuse piires. Metshaldjate olemust on neis nähtud ambivalentseks ja nimetusi kasutatakse vastavalt sellele, kas antud hetkel on esilekerkivam heatahtlik või kuri ja kardetav külg. Peale otseselt inimese vastu suunatud tegude viitab haldjate kuratlikule loomusele veel see, et nad võivad peljata ristimärki ja kristlike vormelite lausumist. Ristimärgi tegemine ja ainuüksi Jumala poole suunatud õnnistuse palumine enne metsaminekut võivad ehk kaudsemalt sedasama näidata.

Ilma et omataks konkreetsemaid ettekujutusi metshaldjate välimusest ja igapäevaelust, püsib vepslaste usk nende olemasolusse vankumatult, sundides lausa haletsema teadmatust väljendavaid küsimusi esitavat rahvaluulekogujat

(*“sina arvad, et metsas kedagi pole, aga seal on niisamuti oma rahvas, ainult sina ei tea seda, sest sa ei näe”*). Otsekohtumisi haldjatega on vähe ja need pole olnud soovitatavadi. Üldvalitseva seisukoha järgi ennustab niisugune kohtumine halba. Selle kõrval on siiski olemas ka arvamus, et haldjad ilmutavad end nii õnnelikele kui õnnetuile, aga mitte läbilõikeinimestele.

Kõige tavalisemalt ilmutavad metshaldjad end visioonides. Haldjaks tõlgendatakse metsas kohatud tundmatu või ka välimusest kedagi tuttavat meenuvat inimest, kes ei reageeri tervitusele ja/või kaob ootamatult silmist. Kui nähti eemaltki tuttava välimusega inimest ja hilisemal kontrollival küsitlusel selgus, et arvatud isik ei viibinud antud ajal üldse metsas, oli see kindel märk haldja nägemisest. Haldjad võivad ilmuda mõlemast soost inimestena, noorte ja vanadena, üksi või rühmana, isegi mitme rühmana järjestikku. Sõltuvalt isiklikest või lähedaste inimeste kogemustest peetakse tavalisemaks nii- või teistsuguseid võimalusi. Ühele jutustajale, kes oli metsas puhkama istunud, ilmus näiteks enne rühm peeni preiliseid, seejärel aga noorhärراسid. Mõlemad kadusid Jumala nime nimetamise ja ristimärgi tegemise peale. Hilisemal juhtunu üle mõtlemisel jõudis jutustaja järeldusele, et ta pidi olema istunud haldjate teerajale.

Metshaldjad ilmutavad end ka auditiiivselt, kuid see on palju haruldasem. Usuga, et haldjad elavad samasugust perekonnaelu kui inimesed, seostub veendumus, et nad võtavad naisi/lähevad mehele ning järelikult peavad pulmi. Ühe jutustuse kohaselt on õhtusel ajal kuulnud haldjate pulmarongi üle metsase mäe sõitvat. Kostis kuljuste kõlinal, lõõtspillimängu ja hõikeid. Kuuljat tabasid hilisemas elus õnnetused, mis tagantjärele seostati selle kogemusega, kuigi ajaline vahe oli küllalt suur. Peamiselt auditiiivselt on end ilmutanud ka ühest järvest teise suunduv veehaldjate pulmarong. Näha olnud sel puhul ainult teele jäävate puude paindumine.

Eelnevalt oli juttu metshaldjate spontaansest (kas täiesti või siiski mõnest vähemalt oletatavast inimesepoolsest normirikkumisest ajendatud) ilmutamisest. Väljakutsutud haldjad, kes on seotud metsa eksimise ja eksinu metsast väljapalumisega nõia poolt, võivad välimusest ja käitumiselt olla sootuks erinevad. Siinkohal võiks siiski osutada mõnel määral erandlikule juhtumile, kus nõid laskis - ilmselt vaid oma võimete demonstreerimiseks - teekaaslasele ilmuda haldjapulmal. Kaaslane nägi lähenevat puudekõrgusi inimesi, kes laulsid ja mängisid lõõtspilli. Teadja käsu (*“vähene, vähene!”*) peale kahanesid nad normaalsekasvulisteks ja eemaldusid. Sellel juhtumil polnud negatiivseid tagajärgi.

Metshaldjatega seotud uskumused aktualiseeruvad jõuliselt iga kord, kui inimesed või loomad metsa eksivad. Seda juhtub vägagi tihti, sest vepsa külad asuvad, nagu eespool juba nimetatud, keset suuri metsamassiive, millesse inimene peab karjatamiseks ja metsaandide kogumiseks tungima. Kuigi lehma ja mullikaid karjatavad vilunud karjased ning loomadel on enamasti kõigil kellad

kaelas, leitakse õhtul sageli üks või rohkemgi neist puudu olevat. Väiksemaid loomi (vasikad, kitsed, lambad) ei karjatata aga tänapäeval sageli üldse, vaid nad lastakse omapäi toitu otsima. Enamasti söövad nad küla piires või selle lähistel niitudel, kuid vahel võivad omatahtsi hulkudes ka kaugemale minna ning kodutee kaotada. Kui loomad pole koos karjaga või iseseisvalt õigeks ajaks koju pöördunud, teeb see perenaised murelikuks. Kõnnitakse külatänaval, küsitletakse naabreid, minnakse enda oletatud või teiste juhutatud suunas otsima. Kui esimesed ettevõtmised kadunud loomade leidmiseks jäävad tagajärjetuks, tõuseb pinnale esialgu ehk alla surutud kahtlus ja sunnib vastama küsimusele, mis loomadega siis õigupoolest juhtunud on. Ehk nad polegi lihtsalt niisama liiga kaugele läinud, jäänud kauemaks sööma heale rohumaale või kusagile põõsastikku parmupakku? Nii jätkatakse otsimist juba kahtluste küüsis viibides ja aja edenedes kaldub mõte sinna poole, et tegemist pole hariliku hiljaksjäämisega, vaid et loom(ad) on sattunud "halvale jäljele" *hondole ~ hubale jäljele*, st metshaldjate võimusesse. Samale järeldusele jõutakse varem või hiljem ka siis, kui laps või täiskasvanu pole õigeks ajaks koju naasnud. Täiskasvanu võib paremal juhul juba enne, kui kodused leiavad ta vajaka olevat, taibata, mis temaga juhtunud on, ning ise üritada võõrjõudude võimusest vabaneda.

Loomade ja inimestegi kaotsisoleku seletamine "halvale jäljele" sattumise-ga eeldab vastust küsimusele, miks niimoodi juhtus. Mets ei võta kedagi lihtsalt niisama, põhjusega. Metshaldjad toimivad tegelikult moralistidena. Loomad eranditult ja enamikul kordadel lapsed juhtuvad halvale jäljele pererahva (enamasti muidugi perenaise) või vanemate poolt lausunud mõtlematu sõna või söimamise tagajärjel. Täiskasvanud inimese ja vahel ka suurema lapse puhul on eksimise põhjuseks ta enese sobimatud sõnad või isegi ainult mõtted. Eksimise põhjuse üle juurdlejale meenub eriti pahaendelisena liigne enesekindlus metsamineku eel. Paljud informandid on ise enese või teiste inimeste eksimise põhjuseks pidanud niisuguseid väljendeid, nagu: "*Tulen kohe tagasi*", "*Ma ei lähe kaugele*", "*Käin kiiresti ära*" jms. Kuigi teatakse, et niimoodi ei tohi öelda, on inimesel talle omase enesekindluse tõttu taas ja taas kiusatus neid saatuslikke sõnu lausuda. Kui selliste ütlemiste lubamatus meenub koos nende üle keele lipsamisega, tuleb halva mõju annulleerimiseks silmapilk lisada: "*Kui Jumal lubab*" (vrd muinasjutt AT 830 C).

Eksimise põhjusena tuleb informantide jutustustes esile ka usk õnnetusesse päevadesse ja hetkedesse. Vahel võidaksegi eksimist seletada ainult sellega, et metsa mindi õnnetul hetkel, kuid sagedamini arvatakse tegemist olevat põhjuste kombinatsiooniga: nimelt toovad just halval hetkel lausunud mõtlematud sõnad kaasa halva tagajärje.

Ka igasugune eespool nimetatud "metsa seaduste" rikkumine, respektitu ja lärmakas käitumine võib muude halbade tagajärgede kõrval eksimistki põh-

justada. Huvitav on seletus, mille kohaselt tohib metsas näiteks marjuliste-seeneliste omavahelise sidepidamise eesmärgil ainult "ilusasti" (meloodiliselt) huigata. Valjuhäälsel rämedat "hei! hei!" karjumist peetakse ohtlikuks, kuna see meelitab ligi antud seoses selgelt kuratlikena käsitatud metshaldjad. Erinevalt näiteks eesti metshaldjatest pole vepsa omadele siiski üldiselt tavaks huikajaid vastuhuikamisega eksiteele meelitada.

Lehm oli aastakümnete vältel vepsa pere peamine ülalpidaja ja sellest ilmajäämine järelikult tõeline õnnetus. Suur oli ka karjase vastutus nii kolhoosi kui individuaalomandisse kuuluvate loomade suhtes. Hirmust metsa kadunud lapse või täiskasvanud pereliikme pärast ei tasu kõneldagi. Pole siis ime, kui niisugustes olukordades meenuvad ergale südametunnistusele mitte ainult tõepoolest normivastased teod, nagu ärasaatmine viha ja kirumissõnadega õnnistussõnade asemel, vaid tagantjärele hakatakse pahatähenduslikena tõlgendama ka kõige süütumaid, neutraalseid või ehk heatahtlikult naljatlevaid ütlemisi. Ühel puhul näiteks andis perenaine peremehele oheliku otsas lehma, öeldes sealjuures ise: "Säh!" Lehm kiskus ennast peaaegu otsekohe lahti ja põgenes metsa, kust teda asjatult otsiti õhtuni ja viimaks nõia abil kätte saadi. Hiljem juhtumit analüüsisides tehti järeldus, et "säh"-sõnaga oli perenaine lehma haldjatele lubanud. Kui ei õnnestu meenutada isegi niisugust tagantjärele halvaks seletatavat ütlemist või käitumist, siis püsitakse sellegipärast kindlas veendumuses, et midagi on valesti tehtud. Vastavalt sellele usule palutakse metshaldjate käest andeks mitte ainult teadaolevate, vaid ka teadmatute patustamiste pärast.

Mis õieti juhtub "halvale jäljele" sattunutega, selle kohta annavad tunnistust välised märgid ning inimeste puhul veel lisaks nende hilisemad tunnistused. Üks metshaldjate võimuses olemist tõestav märk on näiteks pikkade vahemaade läbimine nii lühikese ajaga, nagu see loomulikul viisil poleks võimalik. Mõnikord on suurte vahemaade läbimine seotud veel ka looduslike takistuste, nagu veekogud, sood, metsamurrud, läbimatud tihnikud, ületamisega. Leitud või metshaldjate käest välja nõutud loomad ja inimesed on kurnatud välimusega ja vermetes, inimeste riided ja jalatsid on katki rebitud. Lehmade piimaand väheneb pärast metsa võimuses viibimist, inimesed haigestuvad. Enamasti paranetakse mõne päeva jooksul, kuid üksikjuhtumel on inimese psüühika saanud liialt suure vapustuse ning ta jääb kogu ülejäänud eluks iseäralikuks.

Kriimustused ja lõhkirebitud riided, samuti haigestumine oleksid muidugi ka ratsionaalselt seletatavad, kuid vepslased ei aktsepteeri niisuguseid seletusi kui eksimisloo tervikusse sobimatuid. Kõike eksimisega kaasnevat põhjendatakse haldjate tegevusega. Eksinud inimeste jutustuste järgi on nad tundnud, et neid veetakse edasi suure, lausa vastupandamatu jõuga. Vahel, kui eksinu on üritanud puhkamiseks seisatada, on teda tagant kihutatud löökide ja

togimisega. Väga huvitav on üks teade, mille kohaselt eksinud laps tundis, kuidas mingi karvane käpp teda kogu aja tagantpoolt lükkas. See võiks viidata metshaldja zoomorfsusele. Mitmel juhul on esinenud selliseid taktiilseid aistinguid, kus eksinu tunneb, et teda hoitakse kaenla alt kinni ja lohistatakse niimoodi edasi. Ühe jutustuse kohaselt on metshaldjad kahe mehe näol kandnud eksinut küllaltki mugavalt, nimelt risti kokkupandud kätel. Tavaline vedamine või lohistamine on seevastu väga hoolimatu, lausa toores. Inimest tõmmatakse läbi põõsaräga ja tuulemurru, mis lõhubki riided ja tekitab haavu. Just niisugustes kirjeldustes tuleb selgesti välja metshaldjate kuratlik loomus, mis kajastub ka terminoloogias. Neis seostes välditakse nimetusi *mecan iżand*, *mecan emäg*, mille asemel kasutatavaist on kõige neutraalsemad *mechiine* ja *korbhiine* (*korb* - suur, põline mets), kuid tavalisemad on vene keelest pärinevad *besad*, *čortad* või *netšistaja sila*.

Võõra ja vaenuliku jõu aktiivne püüd hoida kadunud loomad või inimesed endale väljendub mitmeti. Üks võte on otsijate silmade sõgestamine, nii et need võivad otsitavaist väga lähedalt mööduda midagi märkamata. Otsitavad on nagu maagilise kattevarju taga. (Analoogilist efekti kaitseks metsa vastu taotleb kevadine karja väljalaskmise riitus. Vepslased kinnitavad, et kui see on õigesti sooritatud, siis ei märka hundid-karud hiljemgi metsas koduloomi, kui nad nende keskelt läbi lähevad. Vahel täpsustatakse veel, et sel juhul paistavad lehmad jt koduloomad kiskjate silmis kivide ja kändudena.) Teiselt poolt takistavad metsaelanikud eksinuid endale tähelepanu tõmbamast. Viimased ei saa teha häält, et kutsehüüetele vastata või endast märku anda lähedalt mööduvale otsijale. Kui tavatu vaitolek on tähelepanuväärne juba kadunud loomade puhul, sest üldiselt reageerib loomgi inimehäälele, eriti veel perenaise omale, siis eksinud inimeste vaikimist on otsesõnaliselt seletatud üleloomulike jõudude vahelesegamisega. Eksinute eneste väidete kohaselt on nad küll üritanud hüüetele vastata või ise teisi hõigata, kuid nad polnud suutelised häält kuuldavale tooma: see on kinni pandud resp ära võetud. Nagu muidki eksimislugude üksikasju, nii ka hääle kaotust ei ürita vepslased ratsionalistlikult seletada. Ollakse veendunud, et hääle kaob metshaldjate tahtel, kes ei soovi enda valdusesse sattunuid loovutada. Kuigi hääle kaotamise seletus on igal juhul mütoloogiline, kerkivad teiste seast esile mõned jutustused lapsena eksinute kogemustest. (Vahemärkusena materjali iseloomustuseks olgu lisatud, et ma pole saanud küsitleda ainsatki äsjases minevikus kaotsis olnud last. Vastavad jutustused kajastavad kas aastakümnete eest juhtunut või siis eeljutustajalt kuuldot.) Lapse jaoks on eksisolek vaieldamatult ehmatavam ja õudsem, nende kujutlusvõime aga ergem. Pole siis imes-tada, et just lapsed on kinnitanud, nagu oleks neid otseselt keelatud häält teha. Keelata ja hoiatada võis nähtamatu, nii et eksinu ainult kuulis teda, kuid mõnel puhul on metshaldjas ise ilmunud inimkujul lapsi häält tegemast keelama. Selles

seoses on sobiv märkida, et just lapsed on olnud altimad eksitajaid nägema. Valdaval enamikul juhtudel ei näe eksinu kedagi, kuigi teab end olevat haldjate võimuses. Isegi siis, kui tegemist on löömise, lohistamise või kandmisega, on need valdavalt üksnes taktiilsed aistingud. Vähestest haldjate nähtavalt ilmutamise juhtudest nii inimese kui looma (koer, jänes) kujul on märkimisväärne osa seotud lastega.

Võrdluse mõttes võib nimetada, et hääle kaotamise motiiv tuleb mitmes seoses esile ka eesti folklooris. Nii näiteks kaotab inimene hääle hundiga kohtudes juhul, kui hunt näeb inimest esimesena. Vastupidisel korral säilitab inimene "hääleõiguse" ning võib hunti hurjutades teda eemale peletada. Eesti rahvalauludes laialt viljeldud laulu (lauluhääle) võimu teemaga seostub see uskumus niisuguste laulutüüpide nagu "Hääl ära viidud"⁴ ja "Hääl kadunud"⁵ kaudu, milles häält on käsitatud kui midagi materiaalist.

Kui looma võõrjõudude võimuses olemine on välja loetav ainult ta ebaharilikust käitumisest, siis laps suudab nagu täiskasvanugi jutustada oma subjektiivsetest elamustest ja anda neile traditsiooni tundmisel põhineva hinnangu. Vahe on selles, et täiskasvanu tunneb pärimust palju paremini, klassifitseerib oma kogemuse kiiremini ja täpsemini traditsiooni pakutud mallide kohaselt ega lange sedavõrd passiivselt hirmu kätte. Vastupidi, teadvustades enese kui "halvale jäljele" sattunu seisundi, hakatakse sellest enamasti ka aktiivselt väljapääsu otsima. Tuntud maagiline toiming on peakatte ümberpööramine. Selles võib näha pahupidise maailma või enese ümberpööratud meele sümboolset õigekskeeramist. Laialt praktiseeritakse viimse hilbuni lahtiriietumist, mille järel enne taasrõivastumist raputatakse kõik riided põhjalikult läbi, et ennast niimoodi vabastada peenmateeriana käsitatud võõrjõust. Sama otstarvet teenis ka juuste hoolas läbisugemine.

Väga üldine toimimisviis eksisoleku tuvastamise järel on ristimärgi tegemine koos Jumala nime nimetamisega ja/või lühikese õnnistusvormeli lausumisega. Seda võidakse teha kombineeritult lahtiriietumise, juuste sugemise jm ülalnimetatud võtetega. Eksinu võib ka pöörduda palvega metsa peremeeste-perenaiste poole, et nad ta koju laseksid. Ühtlasi palutakse andestust oma eksimiste pärast metsa vastu, halbade sõnade ja tegude pärast, olgu need siis konkreetselt teada või ainult oletuslikud ("Võib-olla olen halvasti öelnud"). Sellistesegi palvetesse liitub enamasti Jumala nime nimetamine, tema õnnistuse palumine ja lõpukinnitus "Aamen". Palvetaja võib põlvitada ning kummardada nelja ilmakaare poole.

Kui kõige ettevõetu peale tee uuesti avaneb, inimene pääseb lummusest, tunneb ära koha või leiab raja, kuuleb inimhääli või muid helisid (kukelaulu, koera haukumist, masinamüra), mis annavad märku küla lähedusest, siis tuleb taas Jumalat tänada. Sedagi tehakse "silmi ristides", põlvitades ja kummar-

dades. Tänapalves haldjaid üldjuhul ei nimetata. Nõnda jääb mulje, et Jumalat on nähtud päästjana kurjade või lausa kuratlike metshaldjate käest, kuigi vahetult enne on palutud võrdselt mõlemate abi ning neid järelikult komplementaarsete jõududena nähtud. (Analoogilisele vastuolule hädas oleva ja sellest pääsenud inimese käitumises põhineb muinasjutu AT 846 koomika: Jumalat tänatakse igal juhul, kurat saab ainult süüdistuste osaliseks.)

Ka kodus asuti päästeaktsioonidele niipea, kui oli märgatud looma või inimese, olgu see viimane kas abitu laps või täiskasvanu, kadumist. Perenaised käisid otsimas loomi seal, kus neid oli nähtud või kuhu nad võisid tõenäoliselt suunduda. Samuti otsiti kodunt lahkunud või metsas teiste juurest eemaldunud lapsi, hüüti kaasmarjulisi või -seenelisi, kellega oli kontakt kadunud. Inimese kaotamisel haarati otsijate hulka kõik, kellega kokku puututi. Kui oli kulunud juba hulk aega tulemusteta otsimisega, aga ka siis, kui kellelegi kohe või õige varsti meenus mõni tähenduslik asjaolu, mis viitas sellele, et loosse on segatud haldjad, muutus taktika. Lihtne "puude vahelt otsimine" heideti kasutuna kõrvalle, selle asemel orienteeruti "metsale", so kadunu metshaldjate käest väljapalumisega. Kui perenaisele või emale meenusid enda mõtlematud sõnad laste või loomade väljasaatmisel (ehk kui neid meenutas/sundis küsitledes meelde tuletama keegi teine inimene, kes oli usundiliseks autoriteediks), siis oli tal vaja nende pärast andestust paluda. Muidugi võis kodune inimene, niisamuti nagu eksinu isegi, andeks paluda ka sellise pahateo eest, mida ta parimagi tahtmise korral ei suutnud oma mälust välja kaevata. Tänapäeva eakad vepsa naised, kes ongi usundilise traditsiooni põhilised kandjad, on nimelt kindlalt veendunud, et inimene võib küll paljugi unustada, aga haldjad kuulevad kõike ja ei unusta midagi.

Koduste palves eksinute pärast kombineeruvad tavalisel viisil pöördumised Jumala (vahel ka Jumalaema ning pühakute) ja metshaldjate (eeskätt muidugi metsa peremeeste ja perenaiste, kuid harvem ka haldjapere teiste liikmete, nagu vanaisad, -emad, väid, lapsukesed) poole. Nagu eksinud isegi, esitasid otsijadki oma palve nelja ilmakaarde kummardades ja põlvitades. Üldine oli ristimärgi tegemine, mis ongi ootuspärane juhtudel, kui palve oli suunatud (ka) Jumala poole. Ometi on selliseidki teateid, milles küll mainitakse ristimärgi tegemist, kuid vastav palve on adresseeritud üksnes metshaldjatele.

Eksinud loomade ja inimeste tagasisaamiseks võib paluda määratlemata kohas metsas, aga ka kodus. Palju on teateid, mis kõnelevad palumisest ristteel või lihtsalt teeharudel. Kaugusse viivad ja üha hargnevad tee harud võivad üldse sümboliseerida inimese meelevallast väljaspool olevat tundmatut ja pole selles mõttes tingimatus seoses metshaldjatega. Nii on ühe huvitava teate kohaselt ema, kelle poeg oli aastate eest lahkunud Kaug-Itta tööle värvatuna

kodunt ning polnud endast hiljem elumärki andnud, itkenud ja palunud oma poega tagasi öösel keset küla asuva autobussipeatuse lähedal ristteel.

Teeharudel võidakse eksinute päästmiseks sooritada veel eriline maagiline toiming - teeharude sulgemine. Selleks asetati tee hargnemiskohta ristid. Osa informantidest pole ristide kohta täpsemaid andmeid andnud, nimetades ainult omalt poolt või vastates sellekohasele küsimusele, et need saadi okste või pulkade ristamisi asetamisel. Kohati on aga selliste ristide materjal ja valmistamisviis rangelt määratletud. Näiteks on tuntud nõudmine, et rist tuleb teha pihlakaokstest. Pihlakat on teatavasti rahvusvaheliselt peetud pühaks puuks, kuna tema marjade otsas võib näha ristimärki. Teine piirang ristide tegemiseks kasutatavate okste kohta on keeld neid terariistaga lõigata-raiuda. Oksad, millest tehti teeharu sulgev rist, pidid olema käega murtud. Eksiteedega samastatud kõrvalteede sulgemine jättis vabaks peatee, mis sel juhul kehastas koduteed. Nimelt ei saanud selle taia mõtte kohaselt metshaldjad ja nende võimuses olevad, nende poolt aetavad või veetavad loomad ning inimesed ületada ristimärki. Järelikult on sel puhul taas metshaldjaid käsitatud Jumalaga vaenujalal olevatena. Ristidega võidi sulgeda kõik otsimispiirkonnas olemasolevad teeharud, kuid sageli on piiratud ka kolmega (maagiline arv!) või isegi ühega, mis sel juhul kehastas kõiki võimalikke haruteid.

Vepslastel on üldse kombeks kõikvõimalike hädade puhul paluda abi sugukonna surnutelt ja nii mõnigi kord on põigatud surnuaiale paluma, et esivanemad aitaksid kadunut leida. Edukalt lõppenud otsingute järel ei tohtinud jätta tänamata ka abistanud surnuid.

Olemasolevas vepsa rahvausundiaainestikus leidub paar teadet, mille kohaselt kadunud looma paluti tagasi korstnasse kõneldes. Üks informant, kes oli kaotanud kolhoosi hobuse, oli seda teadjate õpetusi järgides ise teinud. Ta oli hüüdnud korstnasse "höi!" ja talle oli vastatud sama hõikega. Kui meenutada eespool kõne all olnud keeldu metsas valjusti "hei!" ("höi!") hüüda, siis võib järeldada, et ka sel viisil korstnasse hõigates loodi kontakt kuratliku metshaldjaga. Seejärel oli jutustajalt päritud, mis tal vaja on, ning jutustaja oli palunud kadunud hobust tagasi. Hobune oligi varsti välja tulnud. Teine korstnasse kõnelemist käsitlev jutustus pärineb abitarvitajalt, kes oli oma kadunud kitse pärast nõia poole pöördunud. Kuna nõid oli kõnelnud korstnasse vaikselt, pealegi seljaga kliendi poole, siis ei osanud viimane öelda, kuidas ja kelle poole nõid pöördus.

Kõiki eelnimetatud abinõusid võis eksinute leidmiseks kasutada iga traditsiooni tundev vepslane - ja enamikul juhtudel seda ka tehti. Sageli sellisest omaabist piisaski, otsitav leiti või tuli ta ise koju. Kui tegemist oli inimestega, siis on nende hilisematest jutustustest ilmnenu, et nad hakkasid õigesti orienteeruma ja leidsid kodutee või vähemalt mõne teise inimasula juurde viiva

teetsa kohe pärast seda, kui nende pärast oli palutud või kui teevarud said suletud.

Harvad pole aga olnud ka vastupidised juhtumid, kus perenaise, teiste perekonnaliikmete või abivalmis sugulaste-naabrite kasutatud päästevõtted ei andnud positiivset tagajärge. Niisugusel juhul oli paratamatu pöörduda spetsialisti - nõia ehk teadja (*noid, tedai*) poole. Mõnikord, kui abivajaja endas kindel polnud, võidi nõia poole pöörduda kohe, kui esialgne otsimine jäi tulemusetuks, st ei üritatudki iseseisvalt maagilisi menetlusi kasutada või palves üleloomulike jõudude poole pöörduda. Seda, kui ruttu nõia poole pöördui, mõjutas muu kõrval ta kättesaadavus - elukoha ja vahekorra läheduse puhul apelleeriti ise eriti pingutatamagi spetsialisti abile. Üldiselt mindi nõia juurde juba kadumispäeva õhtul, aga ilmtingimata teisel päeval, kui enese poolt ettevõetu kasutus oli ilmseks saanud.

Osalt on nõidade rakendatavad abinõud samad, mida kasutavad ka tava-inimesed, näiteks teevarude sulgemine. Erinevus on siiski selles, et nõiad sulgevad teevarusid peamiselt öösiti. Öisel ajal sooritatud maagilisi toiminguid on iseenesest mõjuvamateks loetud. Teevarudele asetatud pihlakaoksad on vahel lastud abivajajal endal varuda ja nõia kätte anda. Kõige üldisema ristide panemise asemel on mõni nõid spetsialiseerunud teevarude sulgemisele rätiku abil. Selleks võetakse tingimata uus, kasutamata pearätt, viiakse ristteele, tehakse sõlmed kolme nurka, mis sümboliseerivad sulgeda tahetavaid kõrvalteid, aga neljas nurk, mis sümboliseerib kujutab koduteed, jäetakse lahti. Peale rāti on metsa teevarudele viidud ka muid ohvriande, eeskätt soola. Mõnede teadete kohaselt on rätt metsast kolmandal päeval siiski koju toodud. Manipulatsioone rätiga on võinud nõia õpetuse kohaselt teha ka abitarvitaja. Nii pidi eksinud lapse ema sel ajal, kui nõid metsas tegutses, köitma rätiku sõlme ja heitma lavatsi alla.

Kõige vägevam vahend kadunud loomade ja inimeste kättesaamiseks, mis nõidade käsutuses seisis, oli minna öösel metsaga (so metshaldjatega) kõnelema (*mecanke pagizemha*). Erinevalt tavalisest metshaldjate poole pööratud palvest oli sel puhul tegemist aktiivse kontaktiotsimisega, palutavate väljakutsumisega ja dialoogsuhetesse astumisega. Nõiadki, kuigi selleks päevad, püüdsid tihtipeale enne kasutada lihtsamaid ja ohutumaid mooduseid ja läksid metsaga kõnelema alles siis, kui muu polnud aidanud. Vepslased on kindlalt veendunud, et metsaga kõnelemine seab inimesele eriti kõrged nõudmised, millele ainult vähesed vastavad. Sellele vastavalt on jutustatud juhtumest, kus nõid on vastanud eitavalt kellegi lähedase (lapse, ristilapse) palvele parandada talle oma oskused. Keeldumist on põhjendatud soovijate loomuomaduste sobimatusel. Samal põhjusel on mõned informandid nende eneste väitel keeldunud vastu võtmast neile pakutud metsaga kõnelemise oskust. Muidugi

võis seda, nagu muidki nõiatarkusi edasi anda alles teadja surma või mingil muul põhjusel oma tegevusest loobumise eel. On veel rõhutatud, et metsaga kõnelemiseks vajalikke sõnu saab edasi anda ainult suuliselt. Kirjapanekukeelu funktsioon on ilmselt eriti rõhutada nõiatarkuse ja profaanse raamatutarkuse põhimõttelist vahet. Keeld ei saa olla kuigi vana, sest kirjatarkus hakkas vepslaste seas laiemalt levima alles käesoleval sajandil. Uute nähtuste, nagu antud juhul kirjaoskus, mõtestamine vanade uskumuste süsteemis näitab kahtlemata haldjapärimuse elusust.

Veendumus nõidade tavalise inimese suutlikkust tohutult ületavates võimetes on ühelt poolt kasvanud nõidade eneste vaikimise, paljutähendavate vihjete ja muude salapära süvendavate võtete kaudu. Teiselt poolt on mõjuks propagandaks olnud ka nende inimeste jutustused, kes ise pole nõiad, kuid keda need on erandjuhtumeil endaga kaasa võtnud, või kes on ühel või teisel põhjusel jätnud spetsialisti abi kasutamata ja läinud ise metsaga kõnelema. Teadmine oma oskuste piisamatusest ja muidugi ka nõidadelt eeldatavate psüühiliste omaduste objektiivne puudumine olid heaks pinnaks hirmuelamustele, mida loomulikult teistele edasi jutustati. Selliste jutustuste preskriptiivne sisu on järgmine: tavainimene ärgu üritagugi ülejökäivat, vaid kasutagu spetsialistide abi.

Ojati-äärsetes vepsa küldes on tänapäevani, st 1990. aastate alguseni, peaaegu igäühes vähemalt üks tunnustatud nõid. Arvukalt mäletatakse neid lähiminevikust. Edaspidiste välitööde käigus võib arvatavasti nõidade loendit täiendada ja ühtlasi selgitada, kas ja kui võrd kattusid nende tegutsemisalad ja -aastad. Praegused andmed näivad osutavat sellele, et ühest perekonnast pärit nõidade puhul läks amet alles ühe surmaga üle teisele, kes oli vastava pädevuse kindlasti juba oma eelkäija eluajal omandanud. Nõiaoskuste ammendav ja lõplik üleandmine võis toimuda siiski alles enne nõia (eeldatavat) surma, mispeale järglane võis praksist alustada. Külas (ja suhteliselt lähedastes naaberküldes) samaaegselt tegutsevatest nõidadest peetakse (ja on peetud) ühtesid teistest tugevamateks. Osalt võivad niisugused hinnangud küll subjektiivselt kõikuda, kuid on olemas ka üldtunnustatud autoriteete. Vankumatu usk nõidade tavatutesse võimettesse on seotud mõnel määral ambivalentse suhtumisega neisse: ühelt poolt imetlev ja austav suhtumine, teiselt poolt hirm, sest võib karta harilike inimeste jaoks kontrollitamatute vägede kasutamist kurjalgi otstarbel. Kuigi keegi nõidadest pole möönnud tegelemist kahjustava maagiaga, väidetakse seda seljataga mõnegi kohta.

Nõiad, kes suudavad “metsaga kõneldes” eksinuid päästa, tegelevad küll üldiselt ka ennustamise, haiguste ravimise, armumaagia ja muuga, ent, vastupidi, mitte kõik ennustajad ja ravitsejad pole suutelised loomi ja inimesi metshaldjate käest tagasi nõudma. Inimese päästmine on sealjuures nõidade

eneste hinnangutes looma päästmisest raskem ja ohtlikum, see on vepsa nõia võimete kõrgeim aste. Nõudes tagasi haldjate kätte sattunud, toimib ta analoogiliselt arktilisele šamaanile, kes nõuab Toonelast välja haige või surnu hinge.

Tänapäeval tegutsevad, samuti lähemast minevikust mäletatavad nõiad on valdavas enamuses naised. Pole siiski sugugi kindel, et niisugune eelistus oleks kehtinud ka kaugemas minevikus. Väga tõenäoline on hoopis see, et antud puhul on tegemist lihtsalt vepsa külade demograafilise seisundi peegeldusega, kus alates 1930. aastate repressioonidest, aga veelgi enam Talvesõja ja II maailmasõja aastaist valitseb naiste suur arvuline ülekaal.

Nõiad, kellega on olnud võimalust isiklikult kokku puutuda, on olnud intelligentsed, oma olemusega nii või teisiti sügavat muljet avaldanud inimesed. Nad on üksmeelselt kinnitanud, et päästavad loomi ja inimesi metsa käest ajendatuna soovist teisi aidata. Otsest tasu küsimist selle eest eitatakse kindlalt, küll aga mõõndakse, et on lubatud vastu võtta kingitusi, mida tänulik klient lahke meelega pakub. Antud juhul pole asi nõidade loomupärasest heatahtlikkusest ja omakasupüüdmatuses. Usuti nimelt, et nii nagu haldjad saavad teada kõigest muust, mis inimene teeb, ei jää nende eest saladusse ka nõia küsitud ja saadud tasu, ning nõiad kardavad, et selline asi võiks edaspidiseks suhted rikkuda. Enamik nõidadest on osutunud ka ühe või isegi mitme folklooriüli suurepäraseks valdajaks. Nende valmidus oma teadmisi jagada on suuremalt jaolt laulude-itektude-juttudega piirdunudki. Oma nõiategevust on nad kas lausa eitanud või siis seda küll mõõnnud, kuid keeldunud lähemaid seletusi andmast, eriti mis puutub "metsaga kõnelemisse". Paistab siiski, et alates 1980. aastate lõpust tunnistavad nõiad oma võimeid ja üldjoontes ka tegevust mõnevõrra hõlpsamini, milles võib näha poliitilise ja usuvabaduse tärgamise tagajärge. Varasematele aegadele iseloomulik salgamine oli vähemalt osalt põhjustatud hirmust ametliku tagakiusamise ees.

Tagasihoidlikkus selle kirjeldamisel, mis tegelikult juhtub öises metsas, kui eelnevalt ollakse omaks võtnud "metsaga kõnelemas" käimine, johtub teistsugustest põhjustest: esiteks võib karta, et liigne lobisemine rikub nõia suhted haldjatega, teiseks pole nõiad huvitatud ka sellest, et kaoks nende isiku ja tegevuse ümber valitsev saladuslikkus. Nii on vastavad üksikasjad saadud teada profaanidelt, keda sugulasest või sõbrast nõid on usaldanud, või kes on üht-teist kogenud, käies kliendina nõia juures. Küllaltki avameelsed on olnud oma elamuste kirjeldamisel inimesed, kes häda puhul on läinud ise metsaga kõnelema, olles selleks saanud vaid mõnesuguseid piisamatuid nõuandeid. Muide on sellised isehakanud nõiad meelsasti endale julgustuseks seltsilisi kaasa võtnud, kes samuti on valmilt kuuldust-nähtust kõnelnud.

Tõelised nõiad seevastu on metsas käinud üksinda. Kliendi või omakse kaasatulemise soovi on nad tagasi lükanud põhjendusega, et asjatundmatu

kaaslane võib midagi valesti teha ja niiviisi saata nii enese kui nõia surmaohtu. Ainult erandjuhtudel, kui nad kõrge ea ja kehva tervise tõttu vajasisd metsaminekuks füüsilist abi, on nad usaldatavaid isikuid kaasa võtnud. Kaaslane pidi ka läheduses viibides kõigest kogetavast hoolimata vait olema. Samuti oli keelatud tagasi vaadata. Üldlevinud arvamuse kohaselt oli asjassepühendamata tegelikult toimuv siiski ainult osaliselt, katkendlikult või moondunult tajutav. Muidugi on irrallisedki aistingud võinud olla väga mõjuvad. Ajaliselt toimus “metsaga kõnelemine” öösel, mõnede teadete kohaselt just kesköö aegu. Samal ajal on niisuguseidki teateid, mis peavad sobivaks igasugust aega pärast päikeseloojangut. Teatavasti ei olnud karjastel metsaga sõlmitud lepingu kohaselt lubatud pärast päikeseloojangut metsa minna, mistõttu neil polnud põhimõtteliselt võimalik kadunud loomi ise välja paluda. Üks memoraat jutustab karjastest, kes lepingut rikkudes siiski pärast loojangut metsa läks. Karistuseks peksid metshaldjad normirikkujat rängalt. Julgestuseks kaasa võetud sugulane kuulis sealjuures ainult just nagu vemmalde vihisemist ja löökide matsumist, samuti karjase hädakisa, keda ta ühtlasi nägi valu pärast vingerdamas.

Mitmel viisil on reeglistatud ka nõia metsamineku viis. Nii ei tohtinud ta “metsaga kõnelema” minnes kõnelda vastusattunutega - see oli muide keelatud nõia juurest koju pöörduvale abiotsijalegi. Niisugune tummalt möödumine vastandub järsult vepslaste tavalisele suhtlemisvalmidusele. Leidub muudki tavatut. Näiteks markeeris eksinu ümberpööratud maailmapilti nõia väljumine oma tare uksest tagurpidi. Kui tavaliselt on vanemate vepsa naiste juuksed palmitsetud ja kinni seotud, lisaks veel rätiga kaetud, siis nõid läks mõnede teadete kohaselt metsa lahtipäästetud juustega. Siingi on vihje teistsuguse maailma teistsugustele reeglitele. Võib ka öelda, et tegemist on looduse ja kultuuri vastandumisega - ühelt poolt vabalt, “looduslikult” lehvivad juuksed, teiselt poolt inimeste poolt seatud normid juukseandmisviiside ja peakatete kohta.

Eeltoodud nõudeid võib siiski pidada rohkem välispidist käitumist reguleerivaks. Nende kõrval on kõik informandid rõhutanud sisemise hoiaku määravust. Kuid ka siis, kui nõid teadis enda tegutsemise ajendid õiged olevat, kui ta oli täitnud metsa seadusi, omas kogemusi eelmistest kohtumistest haldjatega ja võis seepärast küllaldase meelekindlusega “metsaga kõnelema” minna, ei saanud see isegi tugevale nõiale kunagi rutiinseks tegevuseks muutuda. Ikka töötas ta oma võimete kriitilisel piiril, ka tema jaoks jäid haldjad ikkagi lõpuni tunnetatamatuks, võõraks ja ohtlikuks jõuks. Mõnede informantide jutustuste kohaselt on metsa suunduv või seda enam sealt naasev nõid meenutanud oma olekult hullumeelset. Võib arvata, et tegemist on väljakutsutud ekstaatilise seisundiga, mis aitab ületada hirmu ja sisemist tõrget. Sellise seisundi esilekutsumise viiside, teadvustatuse või teadvustamatuse kohta pole kahjuks

võimalik esialgu midagi väita, kuna puuduvad otseallikast saadud andmed. Muude väljaspoolsete isikukirjelduste põhjal võib ainult nentida, et vepsa nõia "hullunud", ekstaatiline käitumine lähendab teda taaski arktilisele šamaanile. Kuid jälle puutume kokku sünkretistliku maailmavaatega: mitmed nõiad on ise esile tõstnud oma kristlikku usku ja isegi väitnud, et ainult kindel usk ja suur armastus Jumala vastu aitab neil oma tööd teha.

Vaatame nüüd, mis toimus siis, kui nõid oli metsa jõudnud. Nagu öeldud, on kasutada olevad andmed pärit sekundaarsetest allikatest ja seetõttu puudulikud. Muuhulgas pole täpsemaid teateid selle kohta, kuidas haldjatega kontakti astuti või neid välja kutsuti. Mõne informandi väitel on olemas vastavad loitsud, teistest vihjelistest teadetest võib järeldada taigade sooritamist. Samal ajal lubab osa kirjeldusi "metsaga kõnelemas" käimistest arvata, et kohe alguses pöörduti metsa peremeeste-perenaiste poole samasuguse palvega, nagu seda võis teha kadunud looma perenaine, eksinud inimese perekonnaliige või eksinu isegi päeva ajal, kohe pärast olukorras selgusele jõudmist.

Metshaldjate kohaleilmumine, olid nad siis spetsiifiliste vahenditega välja kutsutud või mitte, oli kahtlemata öise sündmuse emotsionaalselt kõige mõjusam moment. Olgu nimetatud, et seoses öise ilmumisega nimetatakse neid enamasti taas *besad*, *čortad* või *netšistaja sila*. Sellele eelnes või sellega kaasnes kogu metsa kohisema panev tugev tuul. Tuule tugevuse iseloomustamiseks on jutustajad kasutanud järgmisi motiive: puud painduvad maani (esineb arvukalt); aed on maha murdumas; nõid ise ei suuda püsti seista, vaid on sunnitud maha istuma. Vepsa haldjad ilmuvad olemasolevate teadete põhjal öösel nõiale ainult inimkujulistena, zoomorfsed ja kombineeritud olendid puuduvad. See asjaolu on õigustanud eespool osutatud kuratlikule loomusele viitavate nimetuste kasutamise kõrval nimetama ilmunuid ka lihtsalt "inimesteks" - *ristitud*. Enamasti on öised tulijad mehed (või, nagu vahel on täpsustatud, vanamehed), kuid ka selles seoses on mööndud naise kujul ilmumise võimalikkust. Erinevaid andmeid on nõia juurde tulevate haldjate arvu suhtes. Võibki öelda, et traditsioon peab võrdselt võimalikuks nii üksi kui mitmekesi, koguni suure summana ilmumist.

Kõigis asjakohastes jutustustes pole eraldi märgitud haldjate suurust. Võib oletada, et neil puhkudel oli see markeerimata, st võrdne inimese kasvuga. Enamasti aga on just kasv see, mis tegumoelt inimesekujulist haldjat inimesest eristab. Hulk teateid kõneleb haldjate tavatust suurusest. Korduvalt on selle kohta kasutatud võrdlust "puudekõrgused", kuid esineb ebamäärasemaidki hinnanguid, nagu "suured", "väga suured", "taadimürakad" vms. Vastupidi eelnevale leidub olemasolevas materjalis ka teateid, et haldjad võisid ilmuda ebatavaliselt väikeste inimestena. Välimuse juurde kuuluvatest detailidest võib nimetada musti, karuseid riideid ning suuri keppe käes. Äärmiselt huvitav on

üks esmaallikast pärinev kirjeldus metshaldjate hääle kohta. Neid on olnud mets täis ja nad meenutasid justkui laulu, kuid rohkem olid siiski hundi ulumise sarnased. Siin peitub järjekordne huvitav vihje hundi ja metshaldja seoste, millele on eespool osutatud seoses nende ühise võimega inimeselt häält ära võtta. Teiselt poolt on läänemeresoome rahvaste, sealhulgas eestlastegi pärimustes olemas ka ilmekaid hundi ja nõia (~nõidkarjuse) füüsiliste parameetrite alusel kõrvutamisi.⁶

Vahel pole metshaldjad ennast öisesse metsa tulnud nõiale nähtaval kujul ilmutanudki. Niisugust võimalust on üks nõid ise soodsamaks hinnanud. Kuid ka sel juhul toimus dialoog, olgugi teine osapool nähtamatu. Dialoogilisus eristabki “metsaga kõnelemist” lihtsast metshaldjate palumisest, millele vaid erandjuhul võib liituda haldjatepoolne kuuldav vastus.

Mõnedel andmetel võis dialoogi alustada haldjate pool, pärides, miks teadja on metsa tulnud ja neid kutsunud. Olgu alustaja kes tahes, on olulised nõia esimesed sõnad, millega ta haldja(te) poole pöördub. Arvukad teated rõhutavad nende meespidamise vajadust, sest need peavad ühtlasi olema viimased sõnad. Jutuajamise lõpus kordamisel mõjuvad nad eraldavaina - haldjad lahkuvad seepeale. Loomulikult oli sõnade täpne meeldejätmine ja õigel hetkel taaskasutamine ainult hea mälu ja kohkumatu meelega inimesele jõukohane. Vastavate teadete kõrval on küll ka selliseid, mille järgi haldjaile võis otsesõnu soovi avaldada, et nad lahkuksid.

Haldjatega dialoogi astuv nõid pidi olema hästi ette valmistatud igas suhtes. Muuhulgas pidi ta täpselt ja üksikasjaliselt teadma, mille pärast haldjaid palub. Vastavalt sellele pidi klient enne olema nõiale kõik vajalikud andmed andnud. Kui nõid eksib, küsides haldjatelt tagasi inimesi või loomi, kes polegi nende valduses, siis saab ta paremal juhul pahandada, kuid teda võidakse ka lüüa või püütakse teda ennast karistuseks kaasa viia. Kadunud looma puhul peab nõid nimetama selle värvi ja nime, inimese puhul nime koos mõne määratleva sõnaga (*raba božija, prihaine* vms). Vepslaste poolt kasutatavate vene nimede lühendvormidest ei selgu sageli, kas selle kandja on mees- või naissoost. Ühe jutustuse järgi ei olnud eksinud laste vanemad nõiale nende soo kohta seletust andnud ning seetõttu arvas nõid nimede põhjal, et tegemist on kahe poisikesega. Nõnda ta ka haldjate poole pöördus. Tegelikult oli teine kadunuist, Valja-nimeline, hoopis tüdruk. Loomulikult ei andnud “metsaga kõnelemine” seetõttu positiivset tagajärge. Haldjad eitasid sellenimelise poisikese enda käes olemist, noomisid ja ähvardasid nõida. Viimane saatis oma sugulase laste koju aru pärima ning asjade selgudes õnnestus tal järgmisel ööl lapsed tagasi paluda. Antud loos on veel üks huvitav detail, mille tähendust aga jutustaja seletada ei osanud. Nimelt oli nõia sugulane enne lahkumist käega üle laepalgi tõmmanud. Ilmselt oli tegu mingi kontaktmaagilise toiminguga.

Nagu öeldud, tegi mets nõiale etteheiteid, kui see esitas kaotsisolijate kohta ekslikke andmeid. Sama oli lugu siis, kui andmed olid küll täpsed, kuid haldjad polnud vastava inimese või looma kadumises süüdi. Vältimaks haldjate pahandamist asjatu tülitamisega ja seega enda ohtuseadmist oli nõial kasulik juba ette teada saada, kas eksinu on ülepea sattunud “halvale jäljele.” Seetõttu on nad enne metsaminekut sageli arbunud, et teada saada selle käigu mõttekust. Vepslaste harrastatavaist ennustusviisidest on selles seoses teada arbumine neljakümne kivikese abil. Olemasolevast materjalist selgub siiski, et enamikul juhtudest sai nõid alles metsas teada esiteks seda, kas eksinu on “halvale jäljele sattunud” või lihtsalt “oma meelt mööda” minnes eksinud, teiseks aga seda, kas päästeoperatsioon on õigeaegne või juba hilinenud.

Ka juhul, kui metshaldjad möönsid, et nii- või naasugune inimene või loom on nende valduses, ei tarvitsenud nad teda palumisest hoolimata otsekohe või üldse mitte tagasi lubada. Üks vastuargumente oli, et kõnealune olend on neile lubatud, mille all muidugi mõeldi metsaminekul (resp -saatmisel) lausunud mõtlematult enesekindlaid sõnu või vandumist. Niisugustel kordadel arenes metshaldjate ja nõia vahel vaidlus: esimeste keeldumiste järel kordas nõid oma palvet tungivamalt ja saavutas heal juhul viimaks lubaduse, et eksinud lastakse vabaks või aetakse koju. Halvemal juhul tuli nõid metsast tagasi eitava vastusega. Siiski säilis veel võimalus korduva metsaskäimisega positiivset tagajärge saavutada. Valitseva uskumuse järgi on lootust leidmiseks kas üheksanda või koguni kaheteistkümnenda päevani kaotsiminekest lugedes. Pärast selle tähtaja möödumist pidavat kadunud loomi seni mööda metsi ringi ajanud “peremehed” nad huntidele-karudele “söötma”. Viimase väljendi kasutamine osutab vanale kujutelmale haldjaist kui metsloomade ja -lindude eest hoolitsevatele ja muuhulgas ka nende toitmise eest hoolt kandvatele kaitsevaimudele. Tuleb siiski lisada, et nõid võis juba enne tähtaja möödumist tulla metsast teatega, et otsitav on hukkunud.

Asja positiivsel lahendusel, kui haldjad esimese või korduva palumise peale soostuvad kadunud looma või inimest välja andma, kuulub lubaduse juurde enamasti ka aja-, koha- või viisimäärang. Võidi näiteks teada anda, et otsitav tuleb ise koju, lisades tuleku aja. Samuti võivad metshaldjad teada anda kadunu(te) asupaiga, mispeale neile võis osutatud kohta järgi minna. Mõnel juhul jälle võis nõid oma kliendile nimetada koha, näiteks teise küla, kuhu eksinu pidi lõpuks välja jõudma. Nüüdisajal võidakse nimetatud külla helistada ja järele pärida, kui aga on tegemist eksinud inimesega, siis võib see muidugi ise teatada kodukülla oma asukohast, kui kojutulek pole kohe võimalik kauguse või vapustatud tervise tõttu. Metshaldjad võivad aga anda ka keerukamaid ja esmalt inimestele hämaraks jäävaid määranguid eksinu tagasisaamise aja ja koha suhtes. Näiteks sai Järvede küla nõid Vidlast (vene keeles Vinnitsõ) kadunud tütarlapse

kohta vastuse, et ta tuleb praasnikule - ning tõepoolest märkas mõne päeva pärast Vidlast umbes 10 km kaugusel asuva Nemž-küla lähistel tähistatava püha (*frolampe*) ajal üks naine tee ääres põõsast liikuvat. Asja lähemalt uurima minnes leidis ta kadunud tüdruku põõsa seest.

Kõik niisugused juhtumid aina kinnitavad usku metshaldjatesse ja nõidade suutlikkuse nendega asju ajada. Suhteliselt väga harva kõneldakse küll ka sellistest juhtumitest, kus lugu ei lõpe vastavuses nõia (või õigemini tema vahendatud metshaldjate) lubadustega, kuid neilgi kordadel ei kaldu abiotsijad ega muud asjast teadlikud süüdistama nõida. Süü on neil puhkudel pandud pärast nõia juures abi palumas käimist või pärast nõia "metsaga kõnelemas" käimist sooritatud uutele normirikkumistele, mis asjade soodsama lahenemise võimaluse jälle läbi lõikasisid. Sageli on äpardumise põhjuseks peetud seda, et abiotsija on nõia juurest koju tulles kellegagi kõnelema sattunud. See oli aga keelatud, samuti nagu ei tohtinud kellegagi kõnelda haldjaid paluma minev nõid. Vestlustes metshaldjate ja nõidade üle on ainult mõnel üksikul korral avaldatud kahtlusi, kuid need on puudutanud ainult teatud konkreetse inimese võimeid. Mõõndes niisiis küll, et mõni inimene võib asjatult hoobelda oma tegelikult olematute üleloomulike võimete ja oskustega, ei seata kunagi kahtluse alla tõelisi nõiavõimeid. Väärrib tähelepanu, et vankumatu usk metshaldjatesse ja nõidadesse kui kontaktisikuisse nende ja inimeste vahel ei hõlma ainult informantide (ja ühtlasi vepsa külaelanike) põhiosa - vanu napi kooliharidusega või hoopis kirjaoskamatuid naisi, vaid ka väheseid keskealisi ja nooremaid keskeriharidusega inimesi. Viimased püüavad eriti hoolikalt ja argumenteeritult põhjendada, miks ühe või teise eksimisjuhtumi korral peab tingimata tegemist olema haldjate sekkumisega, või kuidas looma kojutulek või inimese leidmine johtus kindlasti nõia tegevusest. Informantide põhiosa jaoks on sellised asjad niivõrd enesestmõistetavad, et ei vaja põhjendusi.

Traditsiooniliste uskumuste elujõu kohta sobib heaks näiteks üks 1990. aasta juulikuus toimunud eksimis- ja päästmislugu, mida oli võimalik lähemalt jälgida. Juhtum andis väärtuslikku materjali ka usundiliste rahvajuttude kujunemiskäigu kohta. Tähelepanu köidavad mitmed tänapäevale eriomased jooned nii sündmuste käigus kui nende kajastumises.

Eksinu, umbes kümneaastane poisike, polnud vepslane ega kuulunud oma elukohagi poolest Vepsamaale. Ta oli pärit Piiterist ja kuulus ühe mööda Ojati jõge paadimatka tegeva rühma koosseisu. Poiss kadus matkajate peatuspaigast Järvede küla lähistel laupäeva, 14. juuli pärastlõuna ajal. Kui rühma täiskasvanud liikmed taipasid, et poiss on kadunud, hakkasid nad teda oma jõududega otsima, kuid poole ööni väldanud pingutused ei toonud edu. Järgmisel päeval teatas matkarühm juhtunust külanõukogusse ning Järvede külastu inimesed ühinesid otsijatega. Siiski ei õnnestunud ka suurema hulgaga otsides poissi

pühapäeval üles leida. Esmaspäeva hommikul kutsuti külanõukogu kaudu välja helikopter, kuid enne selle saabumist saadi poiss keskpäeva paiku kätte. Ta toimetati kohe Vidla haiglasse, sest oli kahel jahedal ja vihmasel ööl kergeis rõivais metsas viibides läbi külmunud ning näljast ja hirmust kurnatud. Ka matkaseltskond lahkus küla lähistelt.

See juhtum oli nädala jooksul vähemalt kolme küla (Järved, Šondoil, Nemž) rahva eelistatuimaks jutuaineks. Mitmel puhul hakkasid informandid pärast tervitus- ja tutvustamissõnu ise kohe sellest eksimisloost rääkima ilma mingite suunavate küsimusteta. Samuti oli võimalik täheldada, kuidas naabri juurde sisse astunud naised võtsid kohe kõne alla selle kõikide huvi pälvinud sündmuse. Eriti kiiresti hakkas jutt levima alates esmaspäeva hommikust, kui avati nädalavahetusel suletud kauplus. Tänapäeva vepsa külas ongi kauplus tähtis suhtlemise ja informatsiooni levitamise paik.

Kuigi lood eksinud poisist olid oma leviku laadilt lähedased kuulujutule, oli nende sisu kujunenud suuresti traditsiooni toel. Erinevad jutustajad täitsid värskelt kuulnud uudise nagu karkassi varasematest metsa eksimise lugudest teadaolevate motiividega, kusjuures osa neist oli korduva, osa aga ühekorde esinemusega. Mõne seigaga seoses tuli välja erinevaid versioone. Nii näiteks seletas mitu informanti, et enne poisi metsaminekut oli võõrasisa temaga pahandanud. Halbade sõnadega teesaatmine on vepsa traditsioonis teadupärast üks kõige tavalisematest eksimispõhjustest. Sellest seletusest erinevalt väitis aga üks informant, et eksimise põhjustasid poisi enese sõnad. Nimelt olevat ta laagripaigast lahkudes ütelnud: “Ma tulen kohe tagasi.” Nagu näeme, on ka see väga traditsioonipärane seletus.

Huvitavaid üksiasju teati rääkida poisi metsasviibimise ajast. Nii näiteks esines mitme informandi jutustustes motiiv sellest, et otsijad olid korduvalt poisist lähedalt möödunud teda märkamata. Poiss omakorda ei saanud või - nagu paar informanti väljendusid - teda ei lubatud endale tähelepanu tõmbamiseks häält teha. Traditsioonipäraselt seletati ka tõika, et ta leiti väga kaugel kadumiskohast. Oldi veendunud, et omal jõul poleks ta olnud suuteline sellist vahemaad läbima ning et järelikult olid teda sinna vedanud *besad*. Mitmete jutustajate meeli köitis asjaolu, et eksinud laps oli metsas veetnud kaks jahedat, tuulist ja vihmast ööd. Väideti, nagu oleks poiss öelnud, et ta polevat külma tundnud. Seegi põhineb pärimusel, mille kohaselt eksinu ei tunne külma ega nälga, sest teda oma võimuses hoidvad metshaldjad loovad petliku heaolutunde. Väga huvitav on samuti ühes jutustuses esinenud motiiv, nagu oleks öösiti viibinud poisi juures kaks jänest. Nagu rahvusvaheliselt, nii ka vepsa uskumustes ja juttudes on jänest seotud kurjade jõududega ning tema nägemine ennustab halba.

Kõige olulisemaks aga võib pidada informantide üksmeelt selles, et poissi ei

leitud mitte niisama, lihtsalt otsimise läbi, vaid et ta pääsemine oli tuntud Šondjala nõiä teene. Väidetavasti oli keegi Järvede elanik pühapäeva pärastlõunal, kui hulk rahvast oli juba pikemat aega asjatult püüdnud eksinut leida, helistanud Šondjalasse, rääkinud loo ära ning palunud abi. Telefoni kasutamisest sellisel juhul võib taas näha vanade uskumuste elujõudu, mis ei kohku ka uueaegseid tehnilisi vahendeid enda teenistusse rakendamast.

Õnnelikul kombel soostus Šondjala nõid ise juhtumi kohta seletusi andma. Ta kinnitas, et oli abipalve saanud telefoni teel ning nõustunud seda täitma vastavalt oma põhimõttele inimestele alati head teha. Pärast seda oli ta kõigepealt kivikeste abil arvanud ja sel moel teada saanud, et poiss on elus (arvestades kaotsiminekut jõe ääres võis ju ka uppumist oletada). Saabuval ööl oli ta käinud “metsaga kõnelemas”. Üksikasju selle kõneluse kohta ei tahtnud ta avaldada, väites vaid ennast olevat teinud kõik, mis vajalik. Nõid oli saanud lubaduse, et poiss leitakse järgmisel päeval üles. Teada anti ka umbkaudsed andmed leidmispaiga kohta. Kui see lubadus poleks täitunud, oleks nõid enese kinnituse kohaselt läinud järgmisel ööl uuesti metsa, et oma palvet korrata.

Juhtumist kõnelesid ka mitmed teised Šondjala inimesed. Väärrib tähelepanu, et nõiä koduküla rahvas lähtus sealjuures tema võimekuse kinnitamise aspektist. Jutustust ei alustatud mitte poisi kaotsiminekest, vaid väitest: “Jah, tema on selline, et suudab kõike! Alles nüüdsama päästis ta poisikese”, ning alles seejärel kõneldi kogu juhtumist üksikasjalikult algusest peale. Seevastu teistes küldes anti sündmusi edasi lineaarses järgnevuses. Eriti Järvedes, mille lähedal ju kõik toimus, pöörati rohkem tähelepanu poisi isikule, peresuhetele, teati rohkem detaile ta kadumise ja metsasoleku kohta. Kolmas küla, Nemž, oli sündmuskohtade suhtes perifeerne, sellepärast piirdusid selle elanikud oma jutustustes enamasti sündmuste käigu üldjoonelise edasiandmisega.

Järgmisel, 1991. aasta suvel samades küldes rahvapärismi kogudes oli võimalik tõdeda, et eespool kirjeldatud juhtum oli oma aktuaalsuse minetanud. Seda ei meenutanud ükski paljudest informantidest, keda küsitlesin metshaldjate ja nõidade kui eksinute metsa käest päästjate kohta. Vastavate küsimuste peale meenutati nagu üldiseltki vaid niisuguseid lugusid, mis olid seotud jutustajate eneste, nende perekonnaliikmete või tuttavatega. Peterburi (vepsakeelses kõnes Piiteri) poisike, kellega nende külade rahval polnud mingit suhet, oli läinud ja unustatud. Lühikese aja vältel oli ta ometi olnud selleks, kelle kaudu said tugevat kinnitust vepslaste põlised uskumused metshaldjatest ja nõidade võimest nendega suheldes inimesi aidata.

Vepsa metshaldjapärimusega tutvudes kerkib loomulikult küsimus selle suhetest teiste rahvaste, eeskätt lähedastest keelesugulastest muude läänemeresoomlaste ja vepslastega aastasadu tihedas kontaktis olnud venelaste vastavate traditsioonidega. Esialgelt, vastavate rahvaste ainekku põhjaliku-

malt süvenemata, võib vaid nentida, et leidub vaieldamatuid ühisjooni. Viimased võivad põhineda ühisel algupäral, kuid ka laenusuhetel. Sealjuures tuleb arvestada, et Põhja-Vene alade rahvakultuuris on vaieldamatud soome-ugrilised komponendid, mis on jäänud assimileerunud algasukatest. Mis puutub teistesse läänemeresoomlastesse, siis hakkab silma soome ja eriti karjala mets-haldjapärimuste märksa suurem lähedus vepsa omadele eestlastega võrreldes. Ilmselt on see seletatav asjaoluga, et läänemeresoomlaste põhjapoolsematel aladel on loodusmaastiku osakaal kultuurmaastikuga võrreldes olnud märgatavalt suurem kui lõunapoolsetel. Looduslike tingimuste erinevus näib siinkohal olevat esiplaanil konfessiooniliste erinevustega võrreldes. Kõnekas on selles suhtes asjaolu, et kuigi setud on samuti ortodoksid nagu vepslased, on nende metshaldjapärimuste osatähtsus väike ja laadki erinev. Samal ajal on luterlike soomlaste ja ortodokssete karjalaste vastavad traditsioonid küllalt lähedased isekeskis ja, nagu öeldud, ühtaegu vepsa omale. Rohkete sisuliste ühismotiividega jutud erinevad märgatavamalt žanritunnuste alusel. Vepsas esinevad nad peaaegu eranditult memoraatidena, Karjalas kohtab juba rohkem kindlama vormiga kunstitaotluslikke jutte ning Soomes ongi muistendid põhilised.

Kindlasti on vepsa metshaldjapärimuste põhjaliku uurimise ajad alles ees. Esialgu peaks eelisrõhu panema kogumistööle ja kasutama kõiki võimalusi selle arhailise, kuid seniajani elava, väga mitmepalgelise ja varieeruva, kuid samas traditsioonikindla kultuurifenomeni täiendavaks talletamiseks.

Kinnitamaks veel kord tänapäeva vepslaste eespool korduvalt nenditud ustavust esivanemate tõekspidamistele ja kogemustele, olgu ka lõpetuseks esitatud ühe vepsa naise tunnistus. Mu küsimusele selle kohta, mida tehakse (küsimus oli niisiis oleviku vormis) metsa eksinu päästmiseks, vastas ta kõhklemata: *“Nii, nagu vanasti tehti, nii teeme ka nüüd.”*

Kirjandus

1. Loorits, O. About the Religious Concretism of the Setukesians. Helsinki, 1959.
2. Pentikäinen, J. Marina Takalon uskonto. Helsinki, 1971, s 281.
3. Makarjev, S. Vepsõ. Etnografitšeskii otšerk. Leningrad, 1932, s 36; Pulkin, V. Azbuka detstva. In: Golubõje vodõ Korbjarvi. Leningrad, 1985, s 61.
4. Eesti rahvalaulud. Antoloogia. Toim Ü. Tedre. Tallinn, 1969, lk 127, (ER1A 88).
5. Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpina ja Vastseliina lauludega, välja annud Dr. Jakob Hurt. I. Helsingi, 1904, lk 625-630, (nr 60, 61).
6. Salve, K., Rüütel, I. Põhja-Tartumaa regilaulud. I. Töö- ja tavandilaulud. Tallinn, 1989.